

ÂŞIK EDEBİYATININ ÖNEMLİ YAZILI KAYNAKLARINDAN CÖNKLER

Dr. Doğan KAYA*

Başta halk şairlerinin şiiri olmak üzere çeşitli folklorik bilgilerin kaydedildiği ve uzunlamasına açılan (tulanî), sırtı dar, ensiz, deri kaplı defter. Benzerliğinden ve şeklinden dolayı bu defterlere *sığirdili*, *danadili* bazen de *dil mecmua* denildiği de olmuştur. Sözcüğü bir cönkte şu ifadeye rastlanılmıştır: “*Hoca Nasreddin Efendi, Akşehir gölünde yıkanmak-için soyunduğu sırada, cebinden küçük bir dil mecmû'a düşmüş.*”

Bazı kayıtlarda cönk yerine *beyaz-ı büzürg* ifadesi kullanılmıştır. Aydınlar da bu defterlere *sefine-kâri* demişlerdir. Azerbaycan’da aydınların evlerinde saklanan bu tip defterlere “bayaz” denirdi. Bayazda seçme şiir parçaları, dualar, ailenin hayır-şerrine (doğum, ölüm, evlenme, sefere çıkma...) dair kayıtlar ve tarihler bulunurdu.

Kelimenin milliyeti hakkında iki görüş vardır. Birinci görüş kelimenin Cava ve Malaya dillerindeki “conk” sözü ile ilgilidir. İkinci görüşün sahibi Aka Seyyid Muhammed Ali’ye göre ise kelimenin aslı Türkçedir ve “*türlü konuların özellikle çeşitli şairlerden seçilmiş şiirlerin yazılı olduğu kitap veya defter*” anlamına gelir. Muhammed Ali, bunun yanında cönke “büyük gemi, fakirlerin kullandığı satrançlı çul ve kilim, büyük nesne” anlamlarını da verir. Şeyh Süleyman Efendi’nin *Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmanî* eseri, Hüseyin Kâzım Kadri’nin *Büyük Türk Lügati*’nde ve Ziya Şükün’ün *Farsça-Türkçe Lügati*’nde de cönke aşağı yukarı aynı anlamlar verilmiştir. Veled Çelebi (İzbudak) da bu kelimenin “*Tespit etmek, derlemek, ciltlemek*” anlamına gelen “*cönmek, cönlemek, cünlemek*” fiilinden türemiş olduğunu ileri sürmüştür. Cönk kelimesi, Türkçede XV. yüzyıldan itibaren kullanılmıştır.

XVII. Yüzyıl divan şairlerinden Nev’i-zâde Atâî’nin hamsesinde cönklerle ilgili şöyle bir beyit geçmektedir:

*Çıkarup cöngünü bir ehl-i sühan
Şah-ı gül gibi heman koynundan*

* Yayımlandığı yer: *Âşık Edebiyatının Önemli Yazılı Kaynaklarından Cönkler*, Kültür Çağlayanı, S. 16, Eylül-Ekim 2012, s. 9-11.

Bu ifadeye bakılırsa cönkün sadece halk şairlerinin değil klasik şairlerince kullanılmıştır. Millî kütüphanedeki mevcut cönklerin en eskisi hicrî tarihle 1200'lü yıllara aittir.

Cönkler, âşık edebiyatının ve önceki devirlerin sözlü folklor ürünlerinin yazıya dönüşmüş örneklerini içine aldıkları için en değerli başvuru kaynaklarıdır. Daha ziyade şiirleri ihtiva etmekle beraber, tamamının böyle olduğu söylenemez. İçinde bazı dini bilgilerin, hutbe ve vaaz notları gibi mensur metinlerin bulunduğu cönkler de yok değildir.

Cönklerin genel özellikleri şöyle özetlenebilir:

1. Genellikle "Besmele" ile başlanılır.
2. Belli bir ebadı yoktur ve her cönkün ebadı farklıdır. Söz gelişi; 5 x 10 cm., 15 x 23 cm. ebadında olabilirler. Yaprakları dikine açılır.
3. Birden fazla kişi tarafından yazılmış olabilir.
4. Yaprak sayıları ise 10 ilâ 300 arasında değişir.
5. Çoğunda sayfa rakamı yoktur.
6. Aralarında koparılmış sayfalara yahut cönkü okuyanlarca boş kısımlarına yazılmış özel notlara rastlanılır.
7. Önceki yüzyıllara ait cönklerin kâğıtları daha temiz ve iyi terbiye edilmiştir. Sonraki yüzyıllarda tutulmuş cönklerin kâğıtları ise kirli, kalın ve kaba filigranlıdır. XIX. ve XX. yüzyıla ait cönklerinin kâğıtları ise, pembe, krem, sarı, turuncu, mavi, mor renkte olup aharlıdır. Önceki yıllara ait cönklerde ise aharlı kâğıda sahip cönklere pek rastlanılmaz. Genellikle "Alikurna" yahut "Abadî" adı verilen kâğıt kullanılır.
8. Cönklerde, halk şiirinin dışında divan şairlerinin şiirleri, ilaç tarifleri, gelecek ve nazarla ilgili bilgiler, bilmeceler ve çözümleri, yemek tarifleri, kişilerin doğum ölüm tarihleri, alacak-verecek hesapları, halk hikâyeleri, Karagöz metinleri, rüya tabirleri, hutbeler, mevzeler, dualar ve salâvatlar, seyirname, fal, büyü, tılsım ve muskalar, ay tutulması, büyük yangınlar ve sel felaketleri, vefkler, mektuplar, tarihi olayları açıklayan kayıt ve tarihler, tekerlemeler görülür. Bu bakımdan cönkler, içinde her türlü mal bulunan gemilere benzetilmiştir.
9. Şiirler, yazan kişinin bilgi eksikliğinden, unutkanlığından yahut özel tavrından dolayı kimi zaman ölçsüz olabilmektedir.

10. Şiirlerin çoğunun sonunda *temmet* yazılıdır. Başlarına da çoğu zaman türkü, ilahî, koşma, şarkı, gazel gibi şiirin türünü belirten başlık yazılır. Ancak bilgisizlikten kaynaklanan yanlış isimlendirmeler de görülür.

11. Genellikle şairin adının geçtiği kelimenin üstü çizilidir.

12. Bazılarında parçanın altında henüz ne anlama geldiği bilinmeyen (*kâf* ve *yâ*) ibaresi vardır.

13. Çoğunlukla siyah, kahverengi çeşitli tonlarda ve nadiren kırmızı deriyle kaplıdır. Hatta cilt kapağı deri olmayanları dahi vardır ki bunlar genellikle köylerde tutulmuştur.

14. Genellikle tezhipsizdir, ancak bazılarında eğri büğrü cetvel ve satır çizgileri, kaba nakışlar, görülmektedir. Az da olsa bazı cönklerde halk tarzı resim, şekil ve motifler görülür.

15. Büyük şehirlerde yazılmış olan cönklerdeki yazıların çoğu okunaklı ve güzel hat ile yazılmıştır. Anadolu köylerinde tutulan cönklerin yazı ve imlâsı bozuktur. Cönklerdeki imlâ hususu başlı başına incelenmesi gereken konudur ve imlâ özellikleri onlarca madde altında toplanabilir. Ancak dikkat çekici olanlar şöyle sıralanabilir:

*Ağız özellikleri etkisiyle ünsüzlerin yer değiştirilerek yazıldığı görülür. Örnek: *kalbimiz* yerine *gablimiz* gibi...

*Asıl harf yerine başka harfler kullanılmıştır. Örnek: *gurur* yerine *kurur*, *gurbet* yerine *kurbet*, *sorgu* yerine *sorku*, *gürbüz* yerine *gülbüz*, *nefs* yerine *nevs* gibi...

*Asıl imlâda (dal, re) ve (zel) vs. gibi harfler kendisinden sonra gelen harflerle bitştirilmezken, cönklerde bitştirildiği görülür.

*Tamlamalarda ilk kelimededen sonra fazladan (ye) harfi yazılmıştır.

*Kimi zaman kelimenin bünyesindeki harfler yazılmamıştır. Örnek: *doğruluk* yerine *toruluk* gibi...

*Bazı kelimeler konuşulduğu gibi yazılmıştır. Örnek: *ark* yerine *hark*, *rahat* yerine *ırahat*, *rağbet* yerine *ırağbet* gibi...

Millî kütüphanedeki mevcut cönklerin en eskisi hicrî tarihle 1200'lü yıllara aittir. En çok XIX. ve XX. Yüzyılın başlarında yazılmış olan cönklerin tespiti, arşivlenmesi ve değerlendirilmesi bir problem olarak karşımızda durmaktadır. Hâlbuki edebiyatımızın ve halkbilimimizin en önemli kaynağı olarak bildiğimiz cönkler üzerinde bugüne kadar ferdi birkaç çalışmanın dışında herhangi bir

çalışma ortaya konulmamıştır. Geçmişte, Fuat Köprülü, Sadettin Nüzhet Ergun, Mehmet Halit Bayrı, Murat Uraz, Fahrettin Kırzıoğlu, Haşim Nezihi Okay, Eflatun Cem Güney, Vehbi Cem Aşkun, Fikret Memişoğlu, Cemil Cahit Güzelbey, Ziyaeddin Fayri Fındıkoğlu, İshak Sunguroğlu, Ahmet Talat Onay, Pertev Naili Boratav, Abdülbaki Gölpınarlı, İlhan Başgöz, Hikmet İlaydın, Hikmet Dizdaroğlu, Şükrü Elçin, Cahit Öztelli, İbrahim Aslanoğlu, bu sahada emek sarf etmiş hatırlayabildiğimiz isimlerdir. Yakın zamanda ise, Sabri Koz, Rasim Deniz ve üniversite öğretim üyelerinden Prof. Dr. Saim Sakaoğlu, Prof. Dr. İsmail Görkem, Prof. Dr. Ali Duymaz, Prof. Dr. Dilaver Düzgün, Prof. Dr. Şeref Boyraz, Doç. Dr. Şahin Köktürk, Doç. Dr. Eyüp Akman gibi isimleri sayabiliriz. Yapılan çalışmaların bir kısmı kitap, makale, bir kısmı da tez şeklindedir.

Yapılmış çalışmalarla elbetteki kültürümüze katkı sağlanmıştır ancak söz konusu Türk kültürünün ihyası olunca daha yapılması gereken hamlelerin ve sistemli çalışmaların olacağı kanaatini taşıyorum. Bunun için neler yapılabilir? Toplanmamızın gayesi de budur. Zamanımız dar olduğu için konu ile ilgili düşüncelerimi özetlemek mecburiyetindeyim.

Mesele üç cepheli olarak karşımızda durmaktadır.

1. Cönklerin Tespiti,
2. Cönklerin Toplanması,
3. Cönklerin İncelemesi.

Bu maddelerin her biri bir problem olarak karşımızda durmaktadır. Halli için neler yapılabilir? Önce ilk maddeden başlayalım.

1. Cönklerin tespiti:

Cönklerin buldukları yer olarak dört yer aklımıza gelmektedir: Kütüphaneler, Müzeler, Sahhaflar, Şahıslar. İlk ikisi için herhangi bir mesele yoktur. Aldığımız haberlere göre günümüzde kütüphanelerdeki yazma eserlerin hemen hemen tamamı dijital ortama aktarılmıştır ve böylelikle araştırmacılara kullanma kolaylığı sağlanmıştır. Ancak sahhaflarda ve kişilerin elinde bulunan cönklerin temini hususunda birtakım sıkıntılarla karşılaşılabilir. İşte burada devletimize iş düşmektedir. Mevcut cönkler satın alınıp Millî Kütüphane Arşivine kazandırılabilir.

2. Cönklerin Toplanması:

Öncelikle ülkemizde, kütüphanelerde ve müzelerde bulunan cönklerin tamamının listelenmesi gerekir. Nerede, kaç cönk vardır? Dijital ortama aktarılmış mıdır? Kayıt numaraları nelerdir? Cönklerin hacmi, ebadı nedir ve

hangi tarihte tutulmuştur? Üzerlerinde çalışma yapılmış mıdır? Bunları niteleyen bir çizelge hazırlanmalıdır.

3. Cönklerin İncelemesi:

Cönklerin kültürümüze kazandırılması projesinin en önemli ayağı bu maddedir. Hedefinde cönklerin okunması, metinlerin yayımlanması olan bu projenin tahakkuk etmesi için öncelikle mevcut cönklerin muhtevasının tanıtımı gerekir. Yukarıda da söylediğimiz gibi cönklerde sadece şiirler kayıtlı değildir. Cönklerde, şiirlerin yanında Türk halkbilime katkı sağlayacak pek çok önemli kayıtlar da yer alır. Bu bakımdan, cönkün muhtevasını yansıtmak için bir biçimde tanıtımı yapılmalıdır. İlk yapraktan itibaren neler yazılı ise belli bir disiplin içinde tablo şeklinde cönkler araştırmacının kullanımına sunulmalıdır. Bunun için tanıtılacak kısım şiir ise şu metot izlenmelidir:

- a. Şiirin bulunduğu yer ve kayıt numarası,
- b. Şiirin yazılı olduğu yaprak veya yapraklar,
- c. Şairi,
- ç. Şiirin ayağı
- d. Nazım şekli veya türü
- e. Şiirin birimi (kaç dördlük, kaç beyit, kaç bent olduğu)
- f. Aruz vezni ile yazılmışsa vezni.

Dikkat edilirse, sadece şiirlerin teknik özelliği inceleneceğinden bu iş uzun müddet mesai gerektirmemektedir. Çok kısa zamanda bir cönkün hazırlığı tamamlanabilir. Günümüzde birkaç kişinin ilgi duyduğu ve emek verdiği cönkleri -telaffuz etmek istemiyorum ama- gelecekte okuyan da kalmayacaktır. Bir bakıma usta çırak geleneği ile cönk okuyanların sayısı artırılmalıdır.

Şayet şiir dışında bir metin yahut bilgi verilmişse bir veya birkaç cümle ile muhtevasının ne olduğu yazılmalıdır.

Teklifler

Bütün bunların hayata geçirilmesi hayal değildir. Yeterki kültürümüz için cönklerin önemi idrak edilsin ve samimi olarak mesai gösterilsin. Çünkü cönklerle sadece şiirlerin yazılı olduğu kaynaklar gözü ile bakmamak gerekir. Cönklerde bir milletin olmazsa olmazı olarak gördüğümüz "dil" in de en büyük kaynaklarıdır. Âşık edebiyatı metinleri ortaya konulmadan ve o metinler görülmeden hazırlanmış sözlükleri ben na-tamam sözlük olarak görüyorum. Cönklerde bilinmeyen nice şairler yahut bilinen şairlerin bilinmeyen nice şiirleri

kayıtlıdır. Bunların gün yüzüne çıkarılmasıyla sanatımızın yüceliği ve güzelliği ortaya çıkacak, Türkçe kelimelerin sayısı kat kat artacak, tarihe, geleneklere, sosyal hayata, millî veya ferdi hislenişlere ait yeni örnekler ortaya çıkacaktır. Bugüne kadar ihmal edilmiş bu gayreti bir fırsat olarak görüyorum. Onlarca yıl önce yapılması gereken bu hizmet, maalesef 2012’de başlatılmıştır. Bunun fitilini ateşleyen Sayın Prof. Dr. Osman Horata’ya ve Sayın Prof. Dr. M. Fatih Köksal’a şükranlarımı arz ediyorum. Himmetleri var olsun. Bizlere düşen onların daima yanında olmak ve yakılan bu meşalenin işin nihayetlenmesine kadar yanmasını sağlamaktır.

O halde bu çerçevede neler yapabiliriz?

1. Oluşturulabilecek *Cönk Tespit ve Değerlendirme Komisyonu* en geç 1 veya 2 ayda toplanarak yapılan çalışmaların sağlıklı olarak devamını sağlayabilir. Bunun için daha ziyade Ankara’da ikamet etmekte olan öğretim üyelerinden istifade etme yoluna gidilmelidir.

2. Komisyon, kütüphane ve müzelerdeki dijital ortama kaydedilmiş cönkleri Millî Kütüphanede bir araya getirmelidir.

3. Cönkler, komisyon tarafından muhtelif illerdeki Halk Edebiyatı öğretim üyelerinin hizmetine sunulmalı ve yukarıda üçüncü maddede sıraladığımız hususlar çerçevesinde kullanılır hale getirilmelidir.

4. Bir öğretim üyesinin danışmanlığında tez hazırlatılarak da cönklerin tasnifi yapılabilir. Yapılan çalışmalar kısa zamanda Komisyona havale edilmelidir. Diğer taraftan cönk okuyan kişilerle temasa geçip cönkler ücret mukabilinde incelettirebilir.

Cönklere sadece şiirlerin yazılı olduğu kaynaklar gözü ile bakmamak gerekir. Cönklerde bir milletin olmazsa olmazı olarak gördüğümüz “dil”in de en büyük kaynaklarıdır. Âşık edebiyatı metinleri ortaya konulmadan ve o metinler görülmeden hazırlanmış sözlükleri ben na-tamam sözlük olarak görüyorum. Cönklerde bilinmeyen nice şairler yahut bilinen şairlerin bilinmeyen nice şiirleri kayıtlıdır. Bunların gün yüzüne çıkarılmasıyla sanatımızın yüceliği ve güzelliği ortaya çıkacak, Türkçe kelimelerin sayısı kat kat artacak, tarihe, geleneklere, sosyal hayata, millî veya ferdi hislenişlere ait yeni örnekler ortaya çıkacaktır.